

İKİ DOĞU KOMŞUMUZ: İRAK VE İRAN*

Prof. Dr. Türkkaya ATAÖV

Güney-doğu komşumuz Irak ve doğu komşumuz İran ile ilişkilerimizin 2000 yılına doğru ne olabileceğine ilişkin tahminler yapmak kolay olmasa gerek. Güçlük, daha çok, “Uluslararası İlişkiler” disiplininin kendine özgü sınırlamalarından doğuyor. **Bilim** somut verilerin gözlemi, sınıflandırılması, ölçülmesi ve deneyimden geçirilmesiyle rakkamsal değişkenlerin ilişkilerini ölçmede aynı şeylerin yeni baştan yapıldığı bir süreçtir. Bir “süreç” olduğu için de **görelî** gerçekler verir, mutlak gerçekler değil. Geçerliliği ilersini “kestirmeyle” ölçülür. Ancak, bu kestirme bir istatistiksel düzenliliğe dayanır, elektronlar ve protonların durumunda olduğu gibi. Bunların sayılarının çok fazla olmalarına karşın, içlerindeki bazı düzensizliklerden ötürü bazen onların hareketleri bile kestirilemez, yani elektron ve protonların durumunda bile **güvenilir** tahminler yapılamaz.

Sosyal Bilimler daha da “relativist” olmak zorundadır. Genel bilimde, örneğin fizikte ya da kimyada bile, bilim adamı bugün en doğru bildiği formülün bile birgün geçersiz olabileceğini peşinen kabul eder. Formüller mutlak değil, veriseldir; kesin değil, muhtemeldir. Hukuktan, ahlâktan, dinden, estetikten bu açıdan ayrılır. Yargıç için sanık ya suçlu ya suçsuzdur, ahlâkçı için bir şey ya doğru ya yanlıştır, sanatçı için de ya güzel ya çirkin; ama bilim için böyle değil... Bilimsel **yöntem** gözlem ve tanımda tamlık, terminolojide açıklık, ölçülerde rakkamsallık, gözlemde kişisel ve kültürel ön-yargılardan kurtulma yoluyla yansızlık, sürekli olanın ve “sebeup-sonuç” ilişkilerinin bulunmasını ister.

Toplumsal bilimlerin subjektif dünyasında da ölçülebilirlik vardır - siyaset ve oyun teorisi gibi. Ancak, fizikteki moleküllerin aksine (devletler gibi) çok az sayıdaki çok büyük birimler bağımsız varlıklardır ve kendilerine özgüdürler. Tüm dünya kendi başına tek bir birim olarak ele alınırsa, onunla karşılaştırılabilecek henüz başka dünya yoktur. Geçmişteki olayların ilerde aynen tekrar edeceği de söylenemez. Bu nedenle, Ulus-

* Bu yazı İstanbul Üniversitesi'nin düzenlediği ve “2000 Yılına Doğru Türk Dış Politikası” konulu seminerde yapılan konuşmanın metnidir (1987).

lararası İlişkiler bilimin çok zor girdiği bir alandır. Ama her çalışma alanını bilimsel olma yollarını araştırır.

Bu nedenden ötürü, “ilersi” için fazla tahminlerden kaçınma yanlısıyım.

Önce Irak, sonra da İran’a ilişkin bazı kısa değerlendirmeler yapmak istiyorum.

**

Irak, iç rejimi ne olursa olsun, ilişkilerimizin iyi olduğu bir güney-doğu komşumuzdur. İran’la olan savaşından ötürü Musul’un geleceğine ilişkin birtakım temenniler, daha açıkçası, Türkiye’nin Irak’la ve öteki “ilgililerle” anlaşarak Musul’a “müdahalesi” bir Türk yazarı tarafından birkaç gazetede birden ileri sürülmüşse de, Türkiye genelde “Musul sorunu”na 1926 yılından bu yana kapanmış gözüyle bakmaktadır. Bu noktaya ilişkin bazı ek değerlendirmeler, daha sonra, Irak-İran Savaşıyla bağlantılı olarak yapılabilir. Daha başlangıçta altını çizmek istediğim bir gerçek Türk-İrak ilişkilerinin, geçmişteki Musul pürüzüne karşın, ve Irak iktidarlarının değişmesinden de etkilenmeyerek, dostane bir biçimde geliştiğidir. Konunun öncesine ilişkin, yani Irak Krallığı dönemine ilişkin olarak herhangi bir hatırlatma yapmayı gereksiz buluyorum. Bağdat Paktının Türkiye ve Irak’ı üstelik bir ittifakta bir araya getirdiği yıllar çok geride kaldı. Bugünkü ilişkiler eskinin ittifak çerçevesinde olmasa da, daha sağlam ve daha gerçekçi temellere dayanmaktadır. Her ne kadar Dicle ve Fırat sularının ortak kullanımı ve Irak’taki Türkmen azınlığa ilişkin bazı beklentilerinden doğan, kısa süreli ufak rahatsızlıklar zaman zaman olmaktadır da...

Önce, Türkiye Bağdat’taki Baas iktidarının bu ülkeye, daha önceki iktidarlara oranla, daha fazla istikrar getirdiği ve bazı sorunların temelden çözümüne taraftar olduğu kanısındadır. Türkiye, birçokları gibi, Irak’a şu genel teşhisi koymuştur: Baas’çı, pan-Arap ideolojiye sahip, kendini devrimci Arap ülkeleri için bir örnek gören, bağlantısızların aktif üyesi ve üreticilerin isteklerini savunan bir petrol ülkesi... O kadar ki, Irak’ın yakın tarihi bir bakıma bir “önderlik” çabasıdır. Ancak, İran’la olan savaşından ötürü hedefine ulaşamamış bir çaba. Oysa, bu amaç için gerekli ulusal güç öğelerinin çoğuna sahip olduğu söylenebilirdi. Ama koşullar bu potansiyelini bu yolda kullanmasına izin vermemiştir.

Bir kez, Irak’ın coğrafya gerçekleri ona fırsatlardan çok kısıtlamalar getiriyor. Önce, altı komşusu var; bizim de öyle. Bu gerçek ulusal güvenlik sorununun azamiye çıkması sonucunu doğurur. Nitekim, Irak komşularından biriyle, İran’la, yedi yıldır savaşıyor. İkinci olarak, güneyi ve

güney-batısı çöldür ve kuzeyi de geçitlerle bezenmiştir. Kısaca, bu yönüyle istilâya karşı savunulması zordur.

Coğrafi zayıflığın bir örneği İran'la olan sınırı ve bu sınıra ilişkin olarak ortaya çıkan anlaşmazlık, hattâ bunun neden olduğu bugünkü durumdur. Özet olarak, Irak Şat-tül-Arap'ta 1936-1975 yıllarında egemen olmuş, 1975'de Thalweg çizgisini, yani orta hattı kabul etmek zorunda kalmış, 1980'de de bu anlaşmayı tek yanlı olarak değiştirme zorunluluğunu duymuştur. Coğrafi zayıflığın ikinci örneği ırmak sularıdır. Dicle Türkiye'den, Fırat Türkiye ve Suriye'den gelir. Baraj sularının daha kuzeyde toplanması ve yazın kuraklıktan ötürü Irak'ın zaman zaman yukarıda Türk ve yandaki Arap komşusuna başvuruları olur. Bu yüzden, Suriye ile gergin olan ilişkileri zaman zaman daha da gerginleşir. Irak'taki su yataklarının yer yer cılızlaşması ve bazı noktalarda kuruması tarım üretiminin düşmesine ve hayvanların ölmelerine de neden olmaktadır.

Irak'ın komşuları Türkiye ve İran'a ilişkin olarak bir başka özelliği nüfusun (bu ikisine oranla) az (15 milyon) oluşudur. Salt rakkamsal toplam bir yana, nüfus gençtir de. Beşte-biri 10, üçte-ikisi 25 yaşından küçüktür. İran'la savaştan önce giriştiği tarımsal ve endüstriyel gelişme tasarılarında maharetli işçi ve yönetici personel sıkıntısı çekmiştir. Nüfus eksikliğini öteki Arap ülkelerinden gelen işçilere sınırlarını açmakla gidermeğe çalışmakta, ancak bu eksiklik savaş çerçevesinde kendini daha fazla duyurmaktadır.

Nüfusa ilişkin bir başka özellik dil, mezhep ve bölgesel gruplaşma yönünden ülkenin bir anlama mozaikleşmiş olmasıdır. Bu noktanın Türkiye ve İran'la bağlantısı görülebilir. Kuzey daha çok Sünnî, güney Şii'dir. Şii'lerin nüfusun yüzde 55-60'ını oluşturmasıyla daha çok İran ilgileniyor görünmektedir. Üstelik, Sünnî'ler genelde Şii'lerden daha varlıklıdır. 1961-1975 yılları Kürtlerle savaşla geçmiştir. Bu etnik öge Irak'ın Arap birliği düşüncelerine de karşıdır. Başka iç savaşlarda da görüldüğü gibi, Kürtlerle silâhlı çatışmalar dış müdahaleleri, örneğin İran müdahalesini kolaylaştırmıştır. Türkiye Irak'taki Türkmen azınlığa Irak yurttaşı gözüyle bakmaktadır. Dil birliği bir anlaşmazlık konusu değil, bir "dostluk harcı" olmalıdır.

Irak'ta da, İran'da da petrol oluşu bizim için önemlidir. Türkiye her ikisinden de petrol satın almaktadır. Irak'la ortak olarak bir petrol boru hattı yapmıştır. Irak 1972'de kendindeki yabancı petrol şirketini millileştirdiğinde bundan doğan bunalımı çabuk atlattı. 1973'ü izleyen fiyat artışlarından sonra epeyi kâr sağlamış, 1975'te de yeni petrol kaynakları bulmuştur. O kadar ki, kendi petrolüne sahip çıktıktan başka, ekonomisi petrole bağımlı duruma bile gelmiştir. Baas önderliği, bu nedenle, ekono-

miyi çeşitleme önlemlerine yönelmiş, petrol bir enerji kaynağı olarak önemini yitirdiğinde ülkenin plânlı gelişme temposunu düşürmemesi için yeni yollar bulmağa çalışmıştır. Irak'ın 443,000 km² toprağının yarısı ekilebilir; bunun da ancak dörtte biri ekilidir. Bundan ötürü, savaştan önce, Türkiye başlarda yer almak koşuluyla, Irak dışardan bol gıda maddesi satın alırdı. Bu duruma uzun vadede bir son vermeyi, yani gıda üretiminde dışa bağımlılığı olabildiğince azaltmak istiyordu. Kendinin ekilebilir toprakları aslında iki kat nüfusu besleyebilir. Ne var ki, İran'la savaş bu gelişmeyi de sekteye uğrattı. Hem bizden dış alımı azaldı, hem de kendi üretimini hızlandıracak önlemler paketi uygulanamadan kaldı.

Türkiye ve Irak'ın iç istikrarı birbirini için her zaman önemli oldu. 12 Eylül 1980 öncesi Türkiye'deki "karmaşa" Irak'ta iyi karşılanmıyordu. Türkiye de Irak'ın istikrarsızlığından kazanacağı hiçbir şey olmadığını biliyor, Irak'ın askerî gücünün kendini savunmağa yeterli olmasını istiyordu. Irak'ın askerî gücünün iki dayanağı petrolü ve nüfusuyla. Türkiye Irak petrolünün dost ellerde, yani Irak'taki istikrarlı bir iktidarda kalmasından yanaydı. Nüfusu bize ve İran'a göre azsa da, Arap dünyasında beşinci, Orta Doğu'da yedinciydi. Ordu büyüklüğü yönünden Arap dünyasında üçüncü, Orta Doğu'da beşinciydi. Bu sıralamalar gerçek askerî gücü göstermezse de, gene de dikkate alınmalıdır. Irak bir nükleer kapasiteye doğru da yöneliyordu. Bu gelişmeyi Bağdat reaktörünün 7 Haziran 1980'de İsrail tarafından bombalanması durdurdu. Aynı yönde ikinci bir açılıma da İran'la savaş olanak vermedi.

Türkiye ile Irak'ın dış politikaları birbirinden farklıdır. Farklı olmalarına karşın, aralarında iyi ilişkiler vardır. Irak dış politikası Baas ideolojisi ve Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in görüşleriyle açıklanabilir. Her iki kaynak, İran'la savaşa değin, Irak'a dünya ve bölge politikasında kendine özgü bir rol tanımaktadır. Baas da, Saddam da dünya sistemini şöyle görüyorlar: Dünya düzeni iki kutupluluktan çok kutupluluğa doğru değişmektedir. Bu yeni durum Araplar ve Irak için rol fırsatı yarattıktan başka, bu rol aynı süreci hızlandıracaktır. İkinci olarak, nükleer gerçekler iki süper devletin savaşını olanaksız kılmıştır; onun yerine Üçüncü Dünya devletleri arasında küçük savaşlar yaygınlaşacaktır. Batı Avrupa, Çin Halk Cumhuriyeti ve Japonya gibi merkezlerin güçlenmesi Irak'a hareket özgürlüğü tanır. Bu merkezlerden biri de Bağlantısızlar'dır. Bu grup yüzü aşkın üyesiyle sayısal yönden ve ayrıca moral ağırlığı açısından küçümsenecek bir topluluk değildir. Irak onların sömürgecilik, eşitlik, ulusal kurtuluş akımları ve yeni ulusal ekonomik düzene ilişkin görüşlerini paylaşır. Daha da öte, Irak dış politikasının temeli bağlantısızlıktır. Bu akımın, geçici de olsa, önderliğine hazırlanmış, sondan bir önceki zirve toplantısının Bağdat'ta olmasını istemişti. İran'la olan an-

laşmazlığından ötürü gerçekleşemedi; toplantı Bağdat yerine Yeni Delhi'de yer aldı.

Baas iktidarı bölgesel politika açısından milliyetçi ideolojiye sahiptir. Arap dünyasının bölünmüşlüğüne karşıdır; yabancı etki ve hegemonyasına karşı özgürlükten yanadır; iç düzen yönünden "sosyalizm" diye adlandırdığı bir eğilimi destekler. Bu ilkeler Arapça "vahde, hurriyye ve iştirakiyye" sözcük ve kavramlarıyla ifade edilmektedir. Irak Baas ideolojisini tüm Arap ülkeleri için gerekli görmektedir. Bu yönüyle Arap dünyası içinde değişikliklerden yanadır. İran'la savaş ve onun baskısıyla bazı Arap rejimleriyle ilişkilerinin düzelmesinin eski radikalizmini bir ölçüde frenlediği söylenebilir. Bu bağlamda yukardaki üç kavramın sıralanışına da dikkatleri çekmek gerekebilir. İlk sözü edilen "vahde", yani birliktir. Bu nedenle, Irak uzun yıllar Etyopya'da Eritrealılarla ilgilenmiş, bir anlama, 1950-60'larda, Nasır önderliğinde Mısır'ın rolünü benimsemiştir - ancak, o yıllardaki Mısır ile Türkiye'nin çelişi ve çatışmalarına yer vermeden. Saddam Hüseyin'in Başkanlığa geldikten hemen sonra Irak'ın "tarihi rolü"nü sözünü etmesi hatırlanmalıdır. O zaman yaptığı konuşmaya göre, Irak ve Arap ulusu yüzyıllardır zenginlik, ideoloji, önderlik ve örgüt gibi ulusal gücün gerekli öğelerine bir türlü sahip olamamıştı; Irak ilk kez sahip olmaktadır; böylece, elinde tarihsel bir rol fırsatı vardır. Bu konuşmada Irak'ın kendi için çizdiği hedef açıktır. Ne var ki, bu kez, İran'la savaş bu rolü oynamasına olanak vermemektedir.

Ancak, Baas ideolojisi bu genel çerçevede A.B.D. ile (bizdekinin aksine) işbirliğini değil, çatışmayı gerektirmiştir. Bu ilişkiyi (doğal akışının dışında) ancak bazı pratik gereksinimler etkilemiş, genel çizgideki uyumsuzluk ağır basmıştır. Önce, Irak'ın İsrail'in kurulmasından ötürü A.B.D.'yi suçlaması hatırlanmalıdır. Ama asıl İsrail'in Arap komşularına 1967'deki saldırısında A.B.D.'nin İsrail'e yönelik tutumundan ötürü bu devletle diplomatik ilişkilerini kesti. Ancak, 1970'lerin ortasından sonra Irak'ın Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin eskisine oranla iyi olmaması ve Irak'ın devrim-öncesi İran'a bir ölçüde yakınlaşması nedeniyle A.B.D.-Irak ilişkilerine birtakım yeni öğeler katılmış oldu. Camp David çerçeve anlaşmaları bu iki ülkeyi gene uzaklaştırdı. Ama, bu kez, her ikisinin Humeyni yönetimini denetlemedeki ortak çıkarı bunları bir daha yakınlaşmaya itti. Irak artık A.B.D. ile ilişkilerin normalleştirilmesinin koşulu olarak İsrail'e Amerikan desteğinin geri çekilmesini ileri sürmüyor. Irak bu koşulu artık kaldırmış görünüyor. Ama A.B.D.'nin yeri Irak'ın öncelik listesinde Batı Avrupa, bazı Asya ve sosyalist ülkelerden sonradır.

Sovyetler Birliği 1950'lerin ortasından bu yana, Arap milliyetçi rejimlerinin dünya çapında müttefiki olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, aynı kavram, yani Pan-Arap ideoloji Sovyet-Arap ilişkilerinin bir sınırını da.

İkinci gerginlik kaynağı Arap komünistlerinin oynayabilecekleri role ilişkin olarak tarafların farklı düşünceleri olmasıdır. Bu farklılığın 1950'lerde Mısır'la, 1970'lerde de Irak'la Sovyetler'in arasını açtığı hatırlanmalıdır. 1972'de bir Irak-Sovyet Dostluk ve İşbirliği Andlaşmasının imzalanmış olmasına karşın... Batı, bu andlaşmadan ötürü, Irak'ı o tarihte bir "Sovyet uydusu" gibi görmüştü. Oysa, 1978'de Iraklı komünistler asıldıktan başka, Sovyetler'in bazı Yahudilerin İsrail'in göçüne izin vermesi, Sovyetler'in (hem Somali, hem de Eritrealılara karşı) Etyopya'yı destekleyen tutumu ve nihayet Afganistan olayı Irak'ı peşpeşe tepkilere itti. Ayrıca, Sovyetler ile Irak'ın ikincisi için son derece önemli bir konuda görüş farklılıkları var: İran önderliği Irak için gerici; Sovyetler'e göre ise, anti-empyralist. Bu fark Sovyetler'in Irak-İran Savaşına tavrını da etkilemiştir. Örneğin, hiç değilse Irak kendine Sovyetler'den satın aldığı silâhların geç teslim edildiği kanısındadır.

Irak, Türkiye gibi, çok kutuplu olmaya başlayan dünya içinde yeni merkezlere de açılma yollarını denemektedir. Ancak, Türkiye'den farklı olarak, kendinin bu süreci hızlandıracağına inanmıştır. Bu nedenle, Charles de Gaulle'den bu yana Fransa ile ilişkileri sıklaştırmış, onu dördüncü sırada ticaret ortağı yapmış, Bağdat nükleer reaktörünü onun desteğiyle kurmuştur. Batı Almanya ikinci, Japonya birinci sırada ticaret ortağıdır. 1978 Bağdat zirvesi Irak önderliğine çok yönlü, ılımlı ve pragmatik siyasetin yararlarını göstermiş olmalıdır. Bu zirve Camp David çerçeve andlaşmaları sırasında Mısır'a karşı toplanmış, Suriye'yi bile Irak'a (geçici olarak) yaklaştırmıştı.

İran'la olan çatışmanın kaynaklarına coğrafya, Körfez bölgesinde etki rekabeti ve nüfus yapısından söz ederken dolaylı yünden dokunmuş oldum. Bu farklılaşmalar 1958'den önce her iki rejimin kralcı oluşu ve Batı ile ittifaktan ötürü ön plâna çıkmıyordu. 1958 Irak Devrimi bunları ilk kez ortaya çıkardı.

Sözü bu bağlamda İran'a getirmek istiyorum.

İran büyük devletlerin ilgilendikleri önemli bir Orta Doğu ülkesidir. Tutucu ve aşırı bir Amerikan müttefikiyken, kendine "devrimci" diyen şiddetli bir Amerikan aleyhtarı olmuştur. "İslâm Devrimi" diye adlandırdığı kavramın (haklı ya da haksız) bir çeşit "ihracatçısı" olarak da bilinmeğe başlamıştır. Komşusu Irak'la yedi yıldır savaşmaktadır. Sovyetler Birliği ile uzun bir sınırı vardır. Ülke içinde çeşitli ve kalabalık azınlıklarıyla bir çeşit halklar mozayigini andırmaktadır. Orta Doğu'ya göre büyük bir nüfusa ve petrole sahiptir. Komşumuz İran tüm bu yönleriyle Türkiye'yi de ilgilendirmektedir.

İran'ın önemli bir ülke oluşu ilgili devletleri onu "anlamağa" itmektedir. Gerçi, Batı'da bazı çevrelerin İran'a "kaybedilmiş" gözüyle baktıkları doğrudur. Amerikan kamu oyunda Tahran'a yakınlaşmaya karşı bir duygu yaygındır. İran açısından da A.B.D. ile uçurum kolay kapanmaz biçimde açılmıştır. Bu eğilimde Humeyni yaşadıkça temel bir değişiklik de zor düşünülüyordu. İran resmî çevrelerinde pratik nedenlerden kaynaklanan bir yumuşama olsa bile, 1979 sonunda Amerikan Büyükelçiliğinin saldırıya uğraması olayında görüldüğü gibi, halktan gelebilecek şiddetli tepkilerin hesabının yapılması gerekir. Özetle, İran'ın hem kendi devriminden, hem de savaştan ötürü karşılaştığı ekonomik güçlüklerin ya da kuzeyde Sovyet varlığının İran'ı Batı grubuna sokma yolu herhalde daha uzun bir süre kapalı kalacaktır. Uluslararası ilişkiler disiplini sürekli dost ve sürekli düşman kavramını gerçekçi bulmaz. Bu genel kurala karşın, İran, Batı için sözkonusu olabilecek seçenek Batı etkisinin İran'a 1979'dan önceki gibi girmesi değil, Batılı olmayan etkilerin büyümesinin engellenmesidir.

Batı'nın İran'la olan ilgisinin önemli bir yanı petrolüdür. Türkiye olarak bizim bu petrolün sağlanmasında bir güçlükle karşılaştığımız söylenemez. Ancak, Batı için gene petrolün, azalarak da olsa, sürekli ve serbest akması, yani ihraç edilmesi başlı başına bir önem taşır. Dünya, petrolün azalmasına, bu arada İran petrolünün de azalmasına "alışmıştır". Ancak, bazı devletlerin endişesi Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri petrollerinin onlar için güvenlik derecesidir. Böyle bir güvenlik sorunu başka bir açıdan İran Şahı zamanında da vardı. 1979'dan önceki yıllarda bazı Amerikan, Hind ve benzeri ilgili ülkelerin strateji merkezlerinin yayınları bu konuda ilginç saptamaları içermektedir. Ancak, İran 1970'lerde iyi silâhlanmış (ve Dofar başkaldırmasının Şah yardımıyla bastırılmasında görüldüğü gibi) aktif bir Amerikancı güçtü. Şimdi ise, Amerika'nın gözünde, petrole sahip çevre Arap ülkelerini kendi başına tehdit eden bir istikrarsızlık ögesidir. 1981'de Bahreyn'de ortaya çıkarılan "İslâmcı devrimciler" olayı Müslüman devletlere yönelik hazırlıklarının herhalde tek örneği değildir.

İran kaynaklı İslâmcı "aşırılığın" en azından "tutucu" Arap ülkelerini sarstığı ve lâik Türkiye için de farklı bir yaklaşım olduğu açıktır. Humeyni ve çevresinin dünya görüşünü ayrıntılı biçimde burada özetlemenin gerekli olduğunu sanmıyorum. Türkçede de, okuyabildiğimiz başka dillerde de bugünkü İran liderinin görüşlerini içeren yeteri kadar yayın var. Bütün bunlara bakarak, Humeyni'nin Westphalia "ulus-devlet" kavramını kabul etmediğine, modern devletleri "kişinin sınırlı düşüncesinin bir ürünü" gibi gördüğüne, bunu **Keşf-i Esrar** adlı kitabında daha 1944'de ifade ettiğine, dünya hükümetinin bir "İmam Mehdi" beklediğine

ilişkin inancına, İslâm'ın tüm dünyada kabul edilmesini gerekli gördüğüne, bu beklenti kaynağının da yalnız İran olabileceğine ve İslamî dünya düzeni için İran'ın önderliğine inandığına tanık olmaktadır. Ne var ki, bu görüşler İslâm tarihi açısından yeni olmadığı gibi, bu düşüncelerin tek kaynağı da İran değildir.

İran'ın ideolojik hedefleri böyle özetlenebilirse de, bunları gerçekleştirme gücünün yeterli olup olmayacağı tartışılabilir. Ancak, bu hedefleri benimsemeyen güçlerin İran'da onaylanmadığı da açıktır. İran'ın bu tavrı bazı tutucu Arap ülkelerinde ikincil derecede önemli birtakım tavır değişikliklerine de yol açmıştır. Örneğin, Suudi Arabistan Şii petrol işçilerinin ücretlerini arttırmış, yaşam koşullarını düzeltmiştir. İran'ın görüşlerine katılmayan ülkelerin Irak'la sıcak savaş bittikten sonra bile, bir ideoloji savaşımını sürdürmeleri olasılığı ağır basıyor.

İran kendinin daha iyi anlaşılmasını başkalarından beklerken, lâik düşünceye doğru ve haklı teşhisler koyduğunu herkese kabul ettiremez. Bu konudaki İran yayınları ve açıklamaları lâikliğin dünya düşüncesinde ve Orta Doğu ülkelerinde ortaya çıkışı gibi önemli bir konuya yansız biçimde yaklaşmadığını gösteriyor. Değişen dünyanın değişmeyen bir anlayışla ne denli doğru yorumlanabileceği üstünde durmak gerekir. Konunun dünya düşünce tarihi içindeki yerini şimdilik bir yana koyalım. Ancak, burada lâikliğin çağdaşlaşmayı amaç edinen Türk devriminin zorunlu ilkesi olduğunu hatırlamak zorundayız.

Çevresindeki bazı Arap toplumları kendilerini İran'ın öncülük ettiği bir istikrarsızlık stratejisiyle tehdit edilir görürlerken, İran'ın istikrarsızlığında bu çevre devletlerinin bir çıkarı yoktur. Örneğin, Türkiye'nin ve Batı'nın da çıkarı yoktur. Büyük devletlerin İran ekseninde ya da öteki Körfez ülkelerinde karşı karşıya gelmelerinde ne kendileri, ne de Türkiye için bir çıkar sözkonusudur. İran'da iç muhalefetin ya da yurt dışındaki siyasal göçmen çevrelerinin sundukları seçeneklerin İran'ı parçalamakla tehdit etmesi herkes için zararlı olabilir. Zamanın geçmesiyle (bu arada başka önemli olaylar olmadıkça) İran'ın militanlığında bir gerileme pekâlâ görülebilir.

Amerika da, Sovyetler Birliği de bir yanda İran ve öte yanda Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini dengelemek zorundadırlar. İran'la doğrudan ilişkilere geçemeyen A.B.D., Japonya ya da Pakistan gibi Batı ile ilişkileri iyi olan devletler kanalıyla İran'ın bazı sorunlarının çözülmesinde yardımcı olmaktadır. Örneğin, bu devletler İran'ın ticaretinin çeşitlenmesini istemektedirler. İran'da Sovyet ve Doğu Bloku danışmanları vardır. İran Sovyet ticaretine bağımlı değilse de, ikisi arasında ticaret gelişmiş sayılmalıdır.

Tüm bu hesaplar İran'ın siyasal yapısıyla yakından bağlantılı. Bu yapıya uzaktan bakıldığında, sanki ülkede siyasal meşruluk şu anda 86 yaşında bir öndere dayanıyor. Onun yanı başında yer alanlar aynı yapının Humeyni'den sonra da sürüp gitmesi için çaba harcıyorlar. Ama gene de Humeyni'nin "karizması" ağır basıyor. İslâmî Cumhuriyetçi Parti hükûmeti bu temelde kurulmuşa benziyor. Şimdilik, türlü eğilimleri bir arada tutabilen disiplinli bir parti. Kaynakları ise, yöresel komiteler, İslâm mahkemeleri, Devrim Muhafızları, kendine "Hizbullah" (yani Tanrı Partisi) diyen gruplaşmalar... Kent yoksullarıyla daha pasif olan köylünün hükûmeti desteklediği söylenebilir.

Muhalifler zayıf ve bölünmüş. Bir kısmı yurt içinde, bir kısmı dışarda. Bazılarının birbirleriyle bağlantıları da var. İran'da fazla dayanakları olmayan siyasal göçmenler kendi içinde parçalanmış. Bunların İran ya da kendilerine ilişkin olarak verdikleri bilgilerin bir kısmı abartmalı ya da yanlış. İran "sol"u diyebileceğimiz gruplaşmaların bir kısmı da yurt dışında. Solda üç büyük grup var: "Tudeh", "Mücahidin-i Halk" ve "Fedayin-i Halk". Sonuncusu ikiye ayrıldı. Tudeh ile Fedayin'in çoğunluğu hükûmeti destekliyor. Azınlıkta kalan Fedayin grubu kent gerillası yöntemleriyle birtakım kanlı olaylara karıştı, bazı görevlileri öldürdü. Bazılarının "sol Müslümanlar" dediği Mücahidin 1981 Yazından beri hükûmete karşı koyuyor. İktidardaki rejimin onları sindirememiş olması üstünde durmak gerekir. Bu grubun Amerika'ya tüm kapıları kapamadığına ilişkin yorumlar da var. İran'daki işçi sınıfına "uyanmakta olan bir dev" biçiminde atıflarda bulunan daha çok dış kaynaklı yayınlar varsa da, bu değerlendirmelerin daha çok temenniler olduğu şimdilik kabul edilebilir.

İran'ı yöneten İslâmî iktidar içinde de birtakım bölüntüler var. Bunlar "Mektebî", "Huccatiye", "Bağımsızlar", "Mücahidin-i İslâm", gelenekçi din adamları ve iki askerî kuruluş (biri olağan İran Silâhlı Kuvvetleri, öteki Devrim Muhafızları) olarak birkaçı ayrılabilir. Mektebiler Humeyni'yi izleyenlerdir. Huccatiye'nin Batı desteğine biraz açık olduğuna ilişkin bazı değerlendirmeler var. En bilinen önderi Meclis Başkanı Rafsanjani olan Bağımsızlar, Şah'a karşı savaşıma katılmada geç kaldıkları için iktidar yarışmasında avantajlı sayılmazlar. Ancak, bunların durumu da hep aynı kalmıyor. Birleşmiş görünüyorsa da, tümünü bir arada tutan Humeyni'den sonra ne olacağı söylenemez. Bundan ötürüdür ki, Mektebî grubu Ayetullah Muntazari'nin "velâyet-i fagih", yani bir iktidar arabolucusu seçilmesini istemiştir.

Gelenekçi din adamları içinde ağırlığı olan başka "Ayetullahlar" da var. Bunların bir kısmı kuzey-doğuda (bir anlama) "kutsal Meşhet"ten geliyor; bu nedenle, Kum kenti çevresinin daha yüksek statüde olmasının

dan rahatsızlık duyabilir, hattâ kendileri dışında birinin bir numaralı önder durumunda bulunmasını istemeyebilirler. Bunların çoğu yaşlıdır. Ama Humeyni'den sonra daha fazla ağırlık kazanabilirler. Ayrıca, iç yarıda radikal ekonomik değişikliklere karşı olan orta yaşlı bir din adamları kuşağı da vardır.

Bir iktidar savaşımında siâhlî kuvvetlerin önemli bir ağırlık olduğu yadsınamaz. Ancak, İran'da bugün iki silâhlî grup olduğu unutulmamalıdır. Biri, geleneksel ordu; öteki de Devrim Muhafızları (Pasdaran). İkinin gücü fazla abartılmamalıdır. Komuta yerlerindeki bugünkü subaylar Şah zamanında küçük rütbeliydi; onlara bugünkü yerlerin açılmasını devrimin büyük rütbelileri ortadan kaldırmasına borçludurlar. 1979'dan bu yana, yalnız subaylar değil, erler de sürekli bir doktrin eğitiminden geçiyor. Tüm birliklerde İslâmî siyasî komiserler var. Irak ile savaş onların da yurtseverliklerini herhalde kamçulamış ve rejime dolaylı yoldan da bağlamıştır. 1978-79 devrim savaşımına katılmamış olan olağan silâhlî kuvvetler halk nazarında bu yüzden iyi not almamıştır. Öte yandan, Pasdaran sayı olarak büyümüştür. Her yerde kökü vardır; ülke düzeyine stratejik biçimde yayılmıştır.

Yukarda tüm söylenenlerin ışığında Humeyni'den sonra sistemin Mektebî önderliğinde sürüp gitmesi daha olası görülüyor. Ne var ki, bu konuda kesin tahminler yapılamaz. Önderin yaşamını yitirmesi, hemen hemen her yerde (ufak ya da büyük) bir sarsıntıya yol açar ve iç siyasette yeni bir güç dağılımı sözkonusu olabilir.

İran'daki etnik ve dil gruplarının durumu başka Orta Doğu ülkelerinden birtakım farklılıklar gösteriyor. Bunların bugünkü ve ilerdeki tavırları İran ve komşuları için herhalde önemlidir. İranlılar daha çok merkezde ve başkent Tahran çevresindedir. Azerîler kuzeyde ve kuzey-batıda, (Sünnî olarak da Şii İranlılardan ayrılan) Kürtler batıda ve kuzey-batıda; Sünnî Türkmenler Hazar Denizi güneyinde, Sünnî ve Arapça konuşan Araplar güneyde ve güney-batıda (Kuzistan'da) ve Peştucaya yakın dili olan Sünnî Baluciler güney-doğuda yoğunlaşmış durumdadırlar.

Rakkamlar eksik ve yer yer güvenilmezse de, kentleşme, eğitim olanakları, sağlık ve genel hizmetler İranlıların yoğun olduğu merkez bölgede daha fazla ve gelişmiş durumdadır. Bu farklılık çağdaşlaşma sürecinin başladığı Rıza Şah döneminden bu yana bir gelişimin kaçınılmaz sonucudur. Örneğin, nüfusun yalnız yüzde 21'inin yaşadığı merkez bölgesinde okullar, hastahaneler ve genel yatırım orantısız biçimde toplanmış durumdadır. Robert Park'ın başlatıp Franklin Frazier'nin geliştirdiği ve "modernleşmeyle etnik eşitsizliğin ortadan kalkacağı" biçiminde özetlenebilecek olan teori İran'da beklenen sonucu henüz vermemiştir.

Ama öte yandan, bu azınlıklar İran devrimi gibi büyük bir çalkantı içinde şiddetli merkez-kaç güçler durumuna da gelmediler. Bunlar Tahran'daki iktidar savaşıyla değil, kendi bölgeleriyle ilgili. Merkezî hükûmetin nispeten zayıflığından ötürü de kendi bölgelerinde olabildiğince egemen - Şah döneminden çok daha fazla. Bu nedenle, İran'ın komşularına kendi girişimleriyle sınırlı müdahalelerde bulunanlar da var. Ancak, merkezî hükûmet Irak'la savaş sona erdikten sonra, Rıza Şah'ın 1920'lerde yapmış olduğu gibi, ülkeyi yeni baştan ve daha güçlü bir biçimde ele geçirme gereksinimini duyabilir. Ya da bu azınlıklardan biri ya da birkaçı daha da egemen olabilir.

Ancak, bugün için hepsi açısından daha önemli olan Irak'la savaştır.

Her ikisi de Asya komşumuz olan Irak ile İran arasındaki uzun savaş tarihe herhalde yüzyılımızın en pahalı çatışmalarından biri olarak geçecektir. "Pahalı" derken savaşın ekonomik sonuçlarını kastediyorum. Bu silâhlı çatışmanın bir milyon insan kaybına yaklaşan bir bedele patladığını birçok dost ülke ya da uzman kişiler ifade ettiler. Bu yüzden, Türkiye gibi tarafların savaşı sona erdirmek için birkaç kez arabuluculuk yaptıkları da bilinmektedir.

Konuşmanın bu bölümü savaşın nedenlerini ya da gelişmesini özetleme amacı gütmüyor. Silâhlı çatışmanın her iki komşuyu da, doğrudan ya da dolaylı olarak, neye patladığına ilişkin, yer yer rakkamlara dayalı, kısa bir bilgi vermek istiyorum. Sanırım, ortaya çıkan tablo her ikisinin de Türkiye'den bir satın alıcı olarak öneminin azaldığını gösterecektir. Ancak, Irak ve İran'ın satın alma güçlerindeki bu düşüş onların komşu olarak değerlerini azaltmaz.

Irak ve İran'ın savaş öncesi ekonomik durumunu hatırlatmakla başlamak yararlı olabilir. Irak önderliğinin, 1970'li yıllar boyunca, ülkeyi bir bölge devleti olarak güçlendirdiği kabul olunmalıdır. Irak'ın çıkarlarına öncelik veren ve tutarlı bir petrol politikası ülke ekonomisini canlandırmış, büyük petrol geliri ekonomik yaşamı çeşitlendirmek için plânlı bir biçimde kullanılmıştır. Irak İkinci Cihan Savaşından bu yana, Baas iktidarında ilk kez siyasal istikrara kavuşmuştur.

1972'de petrolün millileştirilmesi, bir yıl sonra petrol satımında fiyat artışı ve 1975'de yeni petrol kuyularının açılması Irak'a hem savunma için silâhlanma, hem de kalkınmaya yatırım yapma olanakları verdi. İran'da ve Suudî Arabistan'da petrolün çıkarılıp satılmasındaki hız yeni petrol kaynaklarının bulunması temposunu aşıyor, Irak'ta ise, resmî çevreler dokunulmamış rezervlere ilişkin yabancı tahminlerin "mütevazi" olduğunu,

Irak petrol zenginliğinin aslında daha fazla olduğunu söylüyorlardı. 1979'da Irak Suudî Arabistan'dan sonra en fazla petrol üreten ve satan ülke olarak İran'ın yerini alıyordu. Ayrıca, petrol başka ülkelerle ilişkileri geliştirmede de aracı olmaktaydı. Örneğin, bazı Fransız devlet şirketleri ve Sovyetler Birliği petrol aranmasında Irak'la anlaşmalar yapmayı önerdiler. Bağlantısızlar zirve toplantılarında gittikçe artan bir ağırlığı olması da temelde petrolden ötürüydü.

İran devriminden sonra Irak hem silâh, hem tüketim malları alımını arttırdı - yaklaşık dört kat bir artış. Bu açılım patlayan savaşın etkisiyle 1981'de durduruldu.

İran'da da 1973'den 1977'ye kadar petrol gelirinde büyük bir artış görülüyordu. 1973 genel fiyat artışı yılı, 1977'de yaklaşan İran devriminden etkilenmeyen son yıldır. Ancak, İran'da (Irak'tan farklı olarak) çok kötü bir gelir dağılımı, harcamaların Tahran gibi birkaç büyük kentte toplanması, yüksek bir enflasyon ve çok kötü yönetim vardı. Ekonomik güç Saray ile birkaç ailenin elindeydi. Ücretle geçinenler enflasyonun altında eziliyorlardı. Endüstrileşmiş ülkelerdeki ekonomik durgunluğun da bu oluşum üstünde bir etkisi kuşkusuz vardı. Şah'ın 1977'de kamu harcamalarını kısma kararını vermesinin nedeni de buydu. Giderek, tatminsizliğin kitlelerce benimsenmesinin büyük nedeni de bu ekonomik gerçektir. Şah'ın başbakanları değiştirmesi rejimini kurtaramadı.

Yeni İran İslâm Cumhuriyeti'nde Mehdi Bezergân hükümeti de hızlı bir ekonomik kalkınma gerçekleştiremezdi. Önce, Şah rejiminin mirasından kurtulmak kolay değil. Sonra, her devrimci değişim kaçınılmaz ekonomik sorunlar getirir. Petrol üretimini üçte-bir oranında kısma kararı, bazı İranlı yöneticilerin kaçmaları ve yabancı işçilerin çekilip gitmeleri İran'ın üretimini de, gelirini de ister istemez azaltmıştır. Üstelik, Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin basılması ve oradakilerin rehin alınması Amerika'daki bazı İran varlığının dondurulması ve İran'a karşı boykot uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Irak ile savaş bu gelişmelerin ortasında başladı.

Her savaş pahalıya patlar. Birtakım alt-yapılar zarar görür, iş-gücü sivil sektörden çekilir ve savaşa bağlı genel bir gerileme gözlemlenir. Tüm bunlar Irak ve İran için de doğrudur. Üstelik, her ikisi de petrol gelirlerinden yoksun kalmışlardır. Satın aldıkları malların fiyatları gittikçe yükselmekte, içte enflasyon artmakta ve Irak ile İran gibi gelişen ekonomilerin yakalarını bırakmayan sorunlar eksik olmamaktadır.

Bu zararın en göze batan örneği petrolde görülüyor. Her iki taraf iki ekonominin de çok gereksinim duyduğu petrolü karşılıklı olarak tahrip etme yolundadır. Daha savaşın ilk günlerinde pompa istasyonları, rafii-

neriler, yükleme noktaları, boru hatları ve terminaller karşılıklı olarak bombalanmıştır. O kadar ki, Irak'ın Ağustosta günlük 3.4 milyon varil olan üretimi Ekim ayında gene günde 140,000 varile düşmüştür. İran'daki aynı aylar için azalma 1.3 milyon varilden 450,000 varile inişi göstermektedir. Bilindiği gibi, petrol her ikisi için de en önemli döviz kaynağıdır. Bu kaynak "kurumakta" olduktan başka, her ikisi de (limanlarının kapanması nedeniyle) Kuveyt, Ürdün, Türkiye ve Sovyetler Birliği gibi başka yollardan mevcut petrolü dışta pazarlama olanaklarını araştırmaktadırlar.

Savaşın petrole vurduğu darbeden başka, her ikisinin ekonomisini de olumsuz yönde etkilediği açıktır. Örneğin, Irak, savaş başlamadan önce, hem ekonomik yatırımlar yapabiliyor, hem savunma gücünü arttırabiliyordu. Savaş döviz rezervlerini azalttı, iş-gücünün önemli bir oranını endüstri sektöründen çekip savaş amaçlarının emrine koydu. Askere alınanlar üç katına çıktı. Tarımsal üretim de düştü. Suriye'nin kendi topraklarından geçen petrol boru hattını kapama kararını alması Irak'ı Türkiye'ye bu yönden bağımlı duruma getirdi. Bu yolla da satabileceğinin ancak dötte-birini dış pazarlara yollayabiliyor, böylece yılda 5 milyar dolar kaybediyordu. Sonuçta, endüstri ve tarımdaki yatırımını da, dış alım programını da kısmak zorunda kaldı.

Yaklaşık aynı durum İran için de sözkonusudur. İran'ın endüstri merkezleri, genel olarak enfastrüktürü, kentleri, boru hatları ve arıtma tesisleri bombalanmıştır. Nüfus yönünden yoğun olan bölgelerin bombalanmış olması içte bir göç sorunu yaratmış, yaklaşık 2 milyon yurttaş yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Buğday ve pirinç üretimi gibi bazı maddelerde azalma yoksa da, İran petrolünün de büyük zarar gördüğü tartışılmaz.

Irak'ın da, İran'ın da askerî harcamalara ilişkin yapılan tahminler ya da kendilerinin açıkladığı rakamlar vardır. Bunların ayrıntılarına burada girmeyi gereksiz görüyorum. Ancak, iki karşılaştırma yapmak yararlı olabilir. Her iki ülkenin Yirminci Yüzyılda petrolden kazandığından daha fazla parayı savaş amaçları için harcamış oldukları bir gerçektir. Bunu büyük bir maddî israf olarak kaydetmek zorundayız. Her ikisinin savaş için yaptığı harcama Amerika'nın Vietnam için harcamasını da aşmaktadır. Üstelik, son sözü edilen savaşın Amerikan gayrısafi millî hasılası içindeki yeri yüzde 2-3'tü.

Son bir nokta, savaşın açtığı ekonomik yaraların savaş bitiminden sonra da sürüp gideceği gerçeğidir. Her iki devlet için de önlerinde dev bir yeniden inşa ve gelişme sorunu vardır. Ve bu sorunun faturası ilerde daha da yüksek olacaktır.

Irak-İran Savaşı devam ederken, bir kaynaktan Türkiye'nin "Musul'a müdahalesi" biçiminde bir öneri yapıldı. Savaş ilk başladığında, Arap-İsrail çatışmaları ya da Hind-Pakistan Savaşı gibi uzun sürmeyeceği tahmin ediliyordu. Öyle olmadı. Uzun süren savaş her iki ülkenin komşuları ve büyük devletler ilgiyle izliyorlar. Bu arada, bazı çevreler hiçbir tarafın kazanmaması ve kaybetmemesi için de çaba harcıyorlar. Şimdilik, kazanan silâh üreticileridir.

Türkiye'nin "Musul'a müdahalesi" görüşünün ardında İran'ın ilerlemesi koşulu bulunduğundan, İran'ın Irak savunmasını zayıflatarak önemli ölçüde ilerleme kaydettiğini bir an için düşünelim. Bu durumda, Kuveyt, Suudî Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde statükonun tehlikeye düşeceği ve A.B.D.'nin "ekonomik çıkarları"nı korumak amacıyla cephe alması akla gelebilir. Ancak, İran'ın bu ülke herhangi bir yerden tehdit edilecek olursa Sovyetler Birliği'nin askeriyle müdahale edebileceğini kabul eden bir andlaşma vardır. Sovyetler Birliği'nin İkinci Cihan Savaşı'nın ilk yıllarında böyle bir müdahale yaptığı burada hatırlanabilir. Bu bağlamda 1921 tarihli Sovyet-İran Andlaşmasına ve özellikle 5 ve 6'ncı maddelerine birkaç dakika ayrıabiliriz. Andlaşmaya göre, taraflar sınırlarına, çıkarlarına ve güvenliğine zarar verebilecek üçüncü devlet askerlerini topraklarına kabul etmeyeceklerdir. Bu madde yalnız karşı-devrimci Rus kuvvetleri için değil, 1918-20 yıllarında İngiltere'ninkine benzer tavır takınan devletleri engellemek için de konmuştu. Üçüncü bir taraf İran toprağını Sovyet Rusya'ya karşı bir üs olarak kullanmak isterse ve İran Hükümeti bunu engellemeye bir kez davet edilir ve bu çağırının gereğini yapamazsa, Sovyet kuvvetleri İran toprağına girebileceklerdi.

"Müdahale" sözcüğünün devletler hukukunun kaynaklarından biri olan andlaşmalar ve uluslararası ilişkilere egemen gerçekler açısından akla bunları getirmesi doğaldır. Bunların sözünü etmekle bazı zorunlu hatırlatmalar yapmış oluyorum, yoksa büyük devletlerin Irak-İran Savaşı'nın bir sonucu olarak çatışmaya eğilimli olduklarını söylüyor değilim.

Türkiye'nin bunalımın tırmanmasına yardımcı olmak istemeyeceği açıktır. Türkiye devletlerin toprak bütünlüğü ilkesine saygılıdır. Birleşmiş Milletler Andlaşması, Madde 2/4'de yer alan bu ilke devletler hukukunun temellerinden biridir. 1970 tarihli Devletler Hukuku İlkeleri Bildirisinde daha somut biçimde ifade edilmiştir. Bu ilke öylesine önemlidir ki, Helsinki Nihai Senedi'nde ayrıca belirtilmiştir. Devlet sınırlarının dokunulmazlığı devletlerin egemen eşitliği ilkesiyle temelden bağlantılıdır. Bu ilke de Helsinki Nihai Senedi'nde ayrıca belirtilmektedir.

Daha önemlisi, savaşın bize yansıyan ekonomik, siyasal ve stratejik sonuçlarıyla rakkamsal inceleme savaşın sona ermesinin Türkiye'nin çir-

karına olduğunu kanıtlamaktadır. Silâhların susması bize hem parasal, hem istikrar yönünden bazı şeyler kazandıracaktır. Körfez'de barış Türkiye'nin çıkarınadır ve Türkiye'nin çatışmanın sürmesini istediği yanlış bir yorumdur.

Körfez Savaşının ilk aşamalarının yarattığı bazı sonuçların Türkiye'ye dolaylı ve sınırlı bir yararı olduğu söylenebilir. Örneğin, Körfez'deki olağan deniz yollarının kapanması transit ticaretten kazancı arttırmak gibi bir sonucu kendiliğinden doğurmuştur. Öteki ulaşım yolları savaş nedeniyle tıkanınca, Türkiyeli dış satımcı İran'a ve Irak'a coğrafi yakınlıktan da kazançlı duruma geçmiştir. Savaşın iki ülke kendilerini içinde buldukları koşullardan ötürü yalnız Türkiye ile değil, onlardan petrol alan birçok ülkeyle barter ticaretine yanaşmışlardır. Bu da Türkiye'ye, gene coğrafya yakınlığından ötürü, bir yarar sağlamıştır.

Ama öte yandan, savaş sürdükçe bu ikincil yararlar arka plânda kalmağa mahkûmdur. Türkiye'den çıkan dışsatım kalemleri sivil üretim mallarıdır. Türkiye ticaret, döviz ve dış-satım için askerî malzemeye bel bağlamış bir ülke değildir. Ne var ki, İran ve Irak savaş çabalarından ötürü dış-alımlarını sivil ekonomi dışındaki mallara yöneltmek zorundadırlar. Eskiden her iki komşunun resmî ve özel çevrelerince alıcı bulan birçok Türkiye ürünü artık satılamamaktadır. Bu durumda, Türk dış-satımcısı da, devlet de kayıplara uğramaktadır.

Savaş bitecek olsa, hem eski tip ürünler satılabilecek, hem de Türkiye'nin yardımcı olabileceği yeniden inşa hareketleri başlayacaktır. Türkiye bu iki büyük kalemde de kazançlar sağlayacak durumdadır. Savaş bugün bitecek olsa (öteki koşulların değişmediğini kabul edelim), devlet gelirlerinde ve ekonomisinde canlanma beklenebilir.

Ekonomik çıkarları zedeleyen savaş Türkiye'ye karşı siyasal rizikoları da artırıyor. Savaşın durmasıyla (gene öteki koşulların değişmediğini farzedelim), Kerkük-Dörtüol Petrol Boru Hattı ve ülke dış-satım ürünlerini taşıyan kara yoluna Kuzey Irak'taki gerilla gruplarından gelen tehdidin azalması umudu da vardır.